

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.1

В. М. ТИМАШОВА

МЕТОДОЛОГІЯ ПОНЯТІЙНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СФЕРИ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ЯК ПІЗНАВАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА

Аналізуються структурно-функціональний, історико-логічний і синергетичний підходи у дослідженні політичної сфери. Подаються класичні підходи та їх місце у вивченні політичної сфери. Наголошується на синергетичному підході, зокрема, неможливості досліджувати сучасні явища та процеси методами, які втратили свою актуальність у постмодерному світі. В основі синергетичного бачення при дослідженні політичної сфери – принципи системності, саморозвитку, самоорганізації, системної рівноваги та самодетермінації.

Ключові слова: політична сфера, методологія, підходи, історіологічний метод, синергетика, прогнозування.

Тимашова В.М. Методология понятийной интерпретации сферы политической жизни как познавательного феномена

Анализируются структурно-функциональный, историко-логический и синергетический подходы с точки зрения их применения при исследовании политической сферы. Рассматриваются классические подходы и их место в изучении политической сферы. Выделяется синергетический подход в аспекте невозможности исследовать современные явления и процессы методами, которые потеряли свою актуальность в постмодерном мире. В основу синергетического видения политической сферы закладываются принципы системности, саморазвития, самоорганизации, системного равновесия и самодетерминации.

Ключевые слова: политическая сфера, методология, подходы, историологический метод, синергетика, прогнозирование.

Timashova Victoria. Methodology of conceptual interpretation of the scope of political life as a cognitive phenomenon

Analyzes the structural-functional, sphere, historiological and synergistic approaches in terms of their application in the study of political sphere. Consider the classical approaches and their place in the study of political sphere. Provided synergetic approach in terms of inability to investigate the phenomena and processes of modern methods, which have lost their relevance in the world in stmodernom. The basis of synergetic view of the political sphere, are laying the principles of systematic, selfdevelopment, selforganization, the system of balance and selfdetermination.

Key words: *political scope, methodology, approaches historiological method, synergy, forecasting.*

Сьогодні існують вагомі докази на користь використання в політологічних дослідженнях деяких методів природничих наук, що, викликано насамперед: 1) надшвидким зростанням темпів розвитку соціальних, економічних, політичних тощо процесів, а також різноманіттям форм їх прояву; 2) глобалізаційними процесами, які затачують у свою орбіту всі сфери суспільного життя, якісно змінюючи наповнення політичних процесів, особливо в транзитних країнах; 3) неможливістю пояснення нестабільності політичних систем і криз, які цю нестабільність викликають, класичними системними моделями.

Що стосується нинішнього стану України, то необхідність розгляду теоретико-методологічного інструментарію вивчення політичної сфери зумовлена низкою причин, які детермінуються станом громадянського суспільства в Україні, що виявляється в активному включенні громадян у політичну діяльність, зростанні активності політичних сил і процесів інституалізації, політичної правосвідомості та політичної культури, бурхливому розвитку технічних засобів комунікації і масової інформації, спонукаючи до пошуку нових шляхів осмислення цих чинників у політичній сфері.

Для вивчення політичної сфери суспільного життя розглянемо методологічний арсенал політолого-соціологічних методів, а саме: структурно-функціональний (Т. Парсонс, 1977), історіологічний (І. М. Варзар, 1988), сферно-соціоутворюючий (Л. М. Семашко, 1992), синергетичний (Г. Хакен, 70-ті роки ХХ ст.), політико-прогностичний (О. С. Панарін, 2000).

Невід'ємною методологічною складовою сучасних теорій політичних змін і розвитку є концепція видатного американського дослідника Т. Парсонса. Учений, розглядаючи синтез трьох наукових напрямів (британську соціальну антропологію Б. Малінов-

ського й А. Р. Редкліфа-Брауна, соціологію Е. Дюркгейма і теорію дії М. Вебера), а також дотримуючись концепції загальної теорії систем австрійського дослідника Л. фон Берталанфі та кібернетичної теорії інформації американського вченого Н. Вінера, розробив функціональну теорію систем¹.

На його думку, соціальні системи – це системи, які утворюються станами і процесами соціальної взаємодії між діючими суб'єктами. Соціальні системи є «відкритими» системами, що перебувають у стані постійного взаємообміну на входах і виходах до навколишнього середовища. Крім того, вони диференційовані на різноманітні підсистеми, які також постійно залучені до процесу взаємообміну. Згідно з підходом Парсонса, суспільство треба розглядати саме як складну соціальну систему, що складається з відносно автономних частин (підсистем, які так само є системами). Причому він наполягав на важливості розрізнення між структурними та функціональними категоріями: перші дають змогу зрозуміти суспільство в його статичному, рівноважному стані, другі розглядають суспільство з погляду динаміки, зміни. Як основні структурні категорії (тобто такі, що допомагають проаналізувати структуру соціальної системи) вчений виокремив: 1) систему цінностей; 2) інституціоналізовані норми поведінки; 3) соціальні спільноти (або колективи) і 4) ролі, під якими розумів регульовані комплекси поведінки кожного члена суспільства².

Отже, в концепції Парсонса суспільство – це соціальна система, система взаємодій, усталений комплекс мотивованої людської поведінки. У теоретичній схемі Парсонса людина як особистість і фізіологічний організм виведена за межі системи й визначається як найважливіший елемент навколишнього середовища. З цього випливає таке: коли ми розглядаємо соціальну, політичну чи іншу систему, йдеться не про всю різноманітність дій конкретних людей у той чи інший історичний час, а лише про ті з них, що відтворюють стійкі структурні зв'язки та відносини. Відповідно, соціальну структуру формує система соціальних відносин людей, які діють, виконуючи певні соціальні ролі стосовно один одного. Соціальну систему, за Парсонсом, відтак утворює інституціоналізований набір ролей, або, іншими словами, стійкі моделі взаємодії. Отже, роль є елементарною часткою соціальних відносин, з допомогою яких людина входить до різного типу систем, у тому числі й політичної.

Будь-яке соціально-політичне, економічне, культурне явище може бути описано як певна система соціальної дії (у нашому

випадку – це політична сфера суспільного життя). Таку систему завжди можна членувати на частини або менші підсистеми. Якщо це ділення продовжувати достатньо довго, то врешті-решт можна отримати те, що називається елементарною дією, тобто найменшу одиницю системи, яка має сенс у рамках конкретної системи дій. Ця одиниця, в парсоновському розумінні, виявляється складовою з елементів дій. У повному вигляді одиниця включає в себе певне число конкретних елементів, таких, як конкретна мета, конкретні умови, конкретні засоби, одна або кілька норм, які керують вибором засобів для досягнення мети. На нашу думку, в руслі цієї теорії найменшою одиницею системи політичної сфери життя суспільства, на якій акцентується Т. Парсонс, є політичні відносини, які мають і мету, і засоби для досягнення цілі, і відбуваються або реалізуються в конкретних умовах.

При цьому беремо до уваги думку українського дослідника І. М. Варзара, який вважає, що парні поняття політична сфера і політична система мають однакову будову (архітекtonіку) і складаються з трьох обов'язкових елементів: 1) відносин людей з приводу важливих для них питань; 2) інститутів, які створюють люди саме для вирішення цих питань; 3) поглядів людей на свої відносини, інститути, проблеми й інтереси, – іншими словами, – ідеологію³. У контексті взаємодії усіх цих сферних елементів та провідної ролі в їхньому середовищі інститутів й утворюються різні політичні системи: управлінські, партійні, електоральні, політико-безпекові тощо. Отже, формування, функціонування, розвиток і, врешті-решт, загибель або перехід політичних систем забезпечує тріада взаємопов'язаних елементів: політичних відносин, політичних інститутів і політичної ідеології.

Л. М. Семашко у сферному підході, безумовно, опирався на системний метод Т. Парсонса. Він виходив з того, що сфери буття – це матерія (речовина і поле), організація (зв'язок, порядок), інформація (дух), буття, життєдіяльність (цілісність, ціле), які не залежать одна від одної, не породжують одна одну, не мають категорії первинності та вторинності стосовно одна одної. Але вони не існують одна без одної, оскільки взаємодіючи, змінюють, проникають, входять одна до одної, формуючи нерозривну систему взаємовключення. При цьому гегелівський метод історичної діалектики у цій системі сферного плюралізму стає сферною плюралістичною діалектикою, який має якісно нові особливості, а саме: 1) у сферній чотиривимірній діалектиці відношення між протилежностями не

одне і те ж (лінійне), а різні, пов'язані між собою та взаємообумовлені; 2) закон переходу кількості в якість має місце тільки всередині сфер; 3) закон сферної цілісності, який передбачає розглядати будь-яке явище буття як підпорядковане всім законам діалектики взаємовключення сфер буття (так званий закон сферних тетрад В. С. Іванова); 4) сферна діалектика у вигляді діалектичних моделей є пізнавальним інструментом, який можна використовувати в інших галузях знання; 5) цілісна система сферних компонентів – це джерело саморозвитку всього суцього – від атома до людини і суспільства. І, найголовніше, – система діалектичних протиріч сфер є вічним джерелом саморозвитку, руху будь-якого суспільства, соціальної системи від людини, сім'ї, суспільства, країни, людства загалом⁴.

Що стосується історіологічного методу, то поняття «історіологія» запроваджено російським ученим М. І. Карєєвим (1915). Лексично воно є двоскладовим словом, що синтезує сенс двох методологічних принципів, – історичного та логічного, – в аналізі якогось феномену реальності (в даному випадку – політичної сфери). Історичне – перший компонент – несе в собі такі змістові нюанси, як «фактично здійснене», «те, що справді відбулося» «правильно відображено», «справжній процес розвитку» і т. ін. Другий компонент – логічне – фіксує такі відтінки: «має бути (мало відбутися) саме так», «законоподібний процес розвитку», «обов'язково має (повинно було) відбутися», «певний детермінізм у процесі розвитку» і т. ін.⁵

Історичне переважно акцентує на стадійності будь-яких соціополітичних феноменів (у тому числі й стосовно політичної сфери), а саме виникнення, становлення, цілісність, розвиток на власних засадах, при цьому невпинно перебуваючи в русі, процесі, дії, які призводять до змін, але при цьому їм властиві внутрішні закономірності буття. А логічне, в основному, має на увазі теоретичне відтворення у мисленні політичних процесів, які постійно відбуваються в політичній сфері, відображення феномену політичної сфери як цілісної реальності, яка позбавлена випадкового і привнесеного. Така сполука цих самостійних слів має на меті «домалювати», домислити події, факти, процеси, які відбуваються, і зміст яких є найчастіше наполовину правдоподібним, з допомогою логічного відтворення цих процесів. Це можна проілюструвати на яскравому прикладі. В Японії, у м. Кіото, існує дивовижний сад під назвою «Рьонцзи» з розкиданих начебто хаотично п'ятнадцяти каменів, але

при цьому з-будь-якої точки видно тільки 14 каменів, а щоб побачити 15-й, – треба піднятися на висоту (абстрагуватися), і тільки тоді можна побачити той крок ланцюжка, який завершить ціле.

... я всматриваюсь в сад,
 меняю место,
 ловлю ответ за хвост,
 что тихо ускользнет,
 песочных линий рябь
 не шелохнется, –
 а суть
 прямой спиной уйдет,
 оставив послевкусие
 граната...
 пятнадцатого камня
 лишь тень мелькнет
 за поворотом...⁶

У фундаменті історіологічного методу, понятійно сформульованого українським вченим, академіком І. М. Варзаром у 80-х роках минулого століття, закладено такі принципи-позиції. Коли йдеться про наріжні засади будь-якого соціально-політичного феномену (політичної сфери), то потрібна відповідь на три запитання: 1) як побудований цей феномен (його архітектоніка); 2) яким є внутрішній механізм саморозвитку досліджуваного феномену; 3) якою є система взаємозв'язків досліджуваного феномену з іншими явищами і процесами навколишнього середовища⁷.

Синергетика як наука оформилася в 70-і рр. ХХ ст., її засновником вважають німецького фізика Г. Хакена. На його думку, синергетика – це наука про самоорганізацію, теорія «сумісної дії багатьох підсистем, в результаті якої на макроскопічному рівні виникає (нова) структура і відповідне функціонування»⁸. Термін «синергетика» перекладється з грецької як «взаємодія», «спільні дії». Разом із теорією Хакена існують й інші концептуальні розробки науки про самоорганізацію, зокрема, теорія дисипативних структур бельгійського ученого російського походження Й. Пригожина і теорія динамічного хаосу американського дослідника М. Фейгенбаума. Важливе значення має ряд статей і монографій, у рамках яких наводяться принципи застосування синергетичної методології стосовно інших гуманітарних наук. Серед них роботи таких українських і російських авторів, як Л. Д. Бевзенко, Л. В. Бойко-Бойчук, І. С. Добронравова, В. С. Лутай, О. М. Князева, С. П. Курдюмов, В. С. Стьопін та ін.⁹

Політична сфера є складовою соціальної надсфери, а тому вона має деякі риси соціальних систем. По-перше, це поєднання самоорганізаційних і організаційних начал у просторі політичної системи, яке є структурованим уособленням політичної сфери, і яка, як і політична сфера, складається з трьох обов'язкових елементів (політичних відносин, політичних інститутів та політичної ідеології). Г. І. Рузавін із цього приводу пише: «Принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, насамперед, в тому, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, які обдаровані свідомістю, ставлять собі певну мету, керуються мотивами своєї поведінки і ціннісними орієнтаціями. Тому взаємодія організації і самоорганізації, випадкового і необхідного, складає основу розвитку соціальних систем»¹⁰.

Зазначимо фактори, які дозволяють застосувати понятійний потенціал синергетики до політичної сфери: 1) значний організаційний потенціал політичної сфери, який дозволяє найбільше (порівняно з іншими сферами), реалізувати функцію досягнення цілей, оскільки в основі політичних процесів закладений феномен політичної сфери – влада; 2) перебуваючи під впливом різних зовнішніх і внутрішніх подразників, що провокують зміни політичної сфери в часі, вона має відкритий (здебільшого) і динамічний характер. Характеристика політичної системи в якості динамічного утворення у просторі політичної сфери передбачає, що система знаходиться під впливом різних зовнішніх сил, в результаті дії яких вона змінюється в часі; 3) політична сфера є нелінійною системою, тобто такою, яка має стійкі й нестійкі стаціонарні стани. Це створює феномен складної і різноманітної поведінки, що не вкладається в єдину теоретичну схему і, можливо, непередбачуваної в певні періоди часу¹¹.

Російський науковець О. С. Панарін (народився у м. Горлівка Донецької області) у своїй книзі «Глобальное политическое прогнозирование» (2000) ставив запитання щодо ролі політичної складової глобального прогнозування, а саме: чи справді час соціальної історії людства – це, насамперед, політична категорія і, отже, саме політична творчість народжує нове майбутнє, задаючи програму всім іншим вимірам нашого буття? І сам відповідає на це запитання: «... синтетичний підхід до глобального прогнозування забезпечує саме політична наука. Це не тільки відповідає науковим уявленням про людину як істоту політичну, а й самій суті політики як сфері, де приймаються найважливіші рішення щодо проблем суспільного

буття. Жодна сфера не може зрівнятися з політикою за охопленням, глибиною та силою свого впливу на людське існування. Ось чому, прогнозуючи політичну еволюцію суспільства, формування нових політичних інститутів і технологій, ми дійсно відкриваємо загальну картину людського майбутнього». У цій же книзі Панарін формулює основні методологічні презумпції глобального політичного прогнозування: 1) принцип невизначеності майбутнього, який відповідає новій науковій картині постмодерного світу, пов'язаною з критикою класичного детермінізму і відкриттям стохастичних процесів; 2) поняття біфуркації (поліфуркації) – роздвоєння течії тих чи інших процесів (множинність вибору шляхів перебігу процесу), що досягли певної критичної величини, після якої однозначна залежність між минулим і майбутнім станами системи втрачається; 3) принцип дискретності простору-часу, що означає, що в точках біфуркації (поліфуркації) утворюються передумови якісно нових станів, які дають якісно інше майбутнє¹².

Отже, аналізуючи методологічні підходи до дослідження поняття політичної сфери, можна дійти таких висновків.

По-перше, методологія вивчення й дослідження політичної сфери є творчим синтезом багатьох наукових підходів, що яскраво свідчить про пізнавальний феномен цього теоретичного конструкту.

По-друге, нелінійне мислення незворотно стало характерною відмінною рисою методології історії, оперуючи такими продуктивними категоріями, як «стійкість і нестійкість», «рівноважність», «біфуркація» і т. ін.

По-третє, бачення політичної сфери суспільного життя з точки зору синергетики поглиблює і методологію футурологічних досліджень. Прямолінійна екстраполяція тих чи інших часткових короткочасних тенденцій, на яких здебільшого будувалися прогнози і проекти політичної й соціальної перебудови, поступається місце конструктивистским моделям, тобто майбутнє розглядається як обшир можливостей, а сьогодення – як напружений і відповідальний процес вибору.

1. *Шипунов Г.* Особливості концептуалізації соціальної еволюції в теоретичному підході Толкотта Парсонса / Шипунов Г. // Методологія політичної науки : матеріали Всеукр. наук. конф. Перші методологічні читання / укл.: Денисенко В. М., Угрин Л. Я. – Львів : ЛНУ, 2013. – С. 59. 2. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Парсонс Т. ; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – С. 17-22. 3. *Варзар І. М.* Політична етнологія. Пропедевтичний курс : підручник /

Варзар І. М. – К. : Персонал, 2011. – С. 100-101. **4.** Семашко Л. М. Сферный подход / Семашко Л. М. – СПб. : Нотабене, 1992. – 368 с. **5.** Варзар І. М. Цит. праця. – С. 152. **6.** Тимашова В. М. Бритва Оккама : стихи / Тимашова В.М. – К. : «МП Леся», 2012. – 124. – С. 68. **7.** Варзар І. М. Цит. праця. – С. 229. **8.** Хакен Г. Синергетика / Хакен Г. – М.: Мир, 1980. – С. 7. **9.** Максимова О. М. Використання синергетики для дослідження політичних систем / О.М. Максимова // Вісник СевНТУ. Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь : Видво СевНТУ, 2009. – Вип. 100. – С. 45. **10.** Рузавин Г. И. Самоорганизация и организация в развитии общества / Г. И. Рузавин // Вопросы философии. – 1995. – № 8. – С. 63. **11.** Митина О. В. Синергетическая модель политического сознания / О. В. Митина, В. Ф. Петренко ; ред. И. Н. Трофимова, В. Г. Буданов // Синергетика и психология. Тексты. Методологические вопросы. – М., 1999. – Вып. 1. – С. 338. **12.** Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование : учебник для студентов ВУЗов / Панарин А.С. – М. : Алгоритм, 2000. – 348 с.

Timashova Victoria. Methodology of conceptual interpretation of the scope of political life as a cognitive phenomenon

The need to consider the theoretical and methodological study tools political sphere Ukraine is due to several reasons, which are determined by the state of civil society in Ukraine, manifested in the active involvement of citizens in political activity, increased activity of political forces and processes of institutionalization, political awareness and political culture, the rapid development of technical communications and media, prompting the search for new ways of understanding these factors in the political sphere.

In the article the methodological arsenal political and sociological methods, namely structural and functional (T. Parsons, 1977), historical and logic (I. Varzar, 1988), synergy (H. Haken, 70 years of the twentieth century.) political and prognostic (O. Panarin, 2000).

According to Parsons, any socio-political, economic, cultural phenomenon can be described as a system of social action (in this case – a political sphere of public life). Such a system can always divide into parts or smaller subsystems. If this division to continue long enough, then eventually you can get what is called an elementary action, that is, the smallest unit of a system that makes sense within a particular system action. This unit appears part of the elements of action. The full form of unit includes a number of specific elements, such as a specific goal, specific conditions specific means one or more rules that govern the choice of means to an end. In our opinion, in line with this theory, the smallest unit of the system of political aspects of society, which is accentuated by T. Parsons, is political relationships that have a purpose and the means to achieve goals, and occur or be realized in a specific context.

L. Semashko in sphere approach, of course, opposed to systematic method T. Parsons. The main conclusion of his sphere concept – a system of dialectical contradictions fields are eternal source of self-movement of any society, the social system of individual, family, society, country, humanity as a whole.

In the basement oh historical and logical method conceptually formulated Ukrainian scientist, academician I. Varzar in the 80s of last century, such principles laid item. When it comes to the principles of the cornerstones of any socio-political phenomenon (political sphere), you need to answer three questions: 1) how to build

this phenomenon (the ordinance); 2) what is the internal mechanism of self-studied phenomenon; 3) what is the system of relationships studied phenomenon with other phenomena and processes of the environment.

Note factors that allow applying conceptual synergy potential political sphere: 1) significant organizational potential political sphere, which allows most (compared to other areas), to realize the objectives of the function, because the basis of the political process laid phenomenon political sphere – power; 2) under the influence of various external and internal incentive that provoke changes in the political sphere in time, it is open (mostly) and dynamic; 3) the political sphere is a nonlinear system is such that a stable and unstable stationary states. This phenomenon creates complex and diverse behavior that does not fit into a single theoretical framework and perhaps unpredictable at specific times

Panarin defines the basic methodological presumption global political prediction arising from the operation of political vision synergistic areas: 1) the principle of uncertainty of the future, which corresponds to the new post-modern scientific picture of the world; 2) the notion of bifurcation – split the flow of various processes (ways of selecting a plurality of the process) that reached a certain critical value; 3) the principle of discrete space-time, which means that at the bifurcation points formed preconditions of new conditions that give qualitatively different future.

Thus, the vision of the political aspects of life in terms of synergy deepening and futures research methodology. Straight line extrapolation of certain partial short-term trends, which were built mostly forecasts and projects of political and social transformation, giving way to constructive models is seen as the future of the entire volume of opportunities and present – as intense and crucial choice.

Key words: political scope, methodology, approaches historiological method, synergy, forecasting.

УДК 321.01: 316.462 (045)

Л. І. ЛЯСОТА

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАКТИЧНИХ ПРОБЛЕМ

Розкриваються причини делегітимації політичної влади в Україні у перед-революційний період. На основі методології мікроінституціональної інтегративної теорії Мішлера-Роуза аналізуються фактори політичної довіри, їх зв'язок з легітимаційними процесами. Акцентується увага на інституціональних чинниках генерування політичної довіри.

Ключові слова: легітимність, політична довіра, делегітимація влади, ефективність соціально-економічної і політичної систем, соціальна справедливність.

© ЛЯСОТА Людмила Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології Національного авіаційного університету